

Munich Personal RePEc Archive

Financial Stability and Cash Waqfs: Samples of Rumelia Cash Waqfs

Mehmet Bulut and Cem Korkut

Istanbul Sabahattin Zaim University, Ankara Yildirim Beyazit
University, Ankara Center of Thought and Research

1 May 2016

Online at <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/73902/>

MPRA Paper No. 73902, posted 24 September 2016 19:05 UTC

FINANSAL İSTİKRAR VE PARA VAKIFLARI ETKİSİ: RUMELİ PARA VAKIFLARI ÖRNEKLERİ

MEHMET BULUT

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

CEM KORKUT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Vakıflar, İslam toplumlarında yardımlaşmanın ve toplumsal dayanışmanın yanında sosyal ve ekonomik hayatın önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıfların en önemli özelliği bu yardımlaşma ve dayanışmayı kurumsal hale getirmeleridir. Osmanlı Devleti'nde toplumsal hayatta çok önemli bir yer tutan vakıflar, Osmanlı Devleti'nin bir vakıf medeniyeti olarak anılmasına vesile olmuştur. Yapılan akademik çalışmalar ve analizler de vakıfların ekonomik sistemde merkez hazinesi ve tımar sisteminin hemen arkasında üçüncü bir ekonomik kurum olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu sebeple, Osmanlı ekonomik yapısı üzerine yapılacak çalışmalarda vakıfların rolünü incelemek de oldukça önemlidir. Bu vakıfların bir türü "para (nukud) vakıfları" bu çalışmanın konusunu oluşturacaktır. Birincil kaynaklardan incelenen vakfiyeler üzerinden para vakıfların kuruluşları ve dayandıkları İslami arka plan incelenecektir. Ayrıca bu vakıfların uyguladıkları kâr oranlarının uzun dönemli analizi üzerinde durulacaktır. Aynı dönemlerde Avrupa'da uygulanan faiz oranları ile Osmanlı para vakıflarının kâr oranlarının karşılaştırması yapılacaktır. Bölge olarak Rumeli'nin seçilmesi de bu bölge hakkında para vakıfları hakkında yeterli derecede çalışma olmamasından ötürüdür.

Anahtar Kavramlar: Para Vakıfları, Osmanlı Devleti, Rumeli, Vakfiye, İslam Ekonomisi, Finansal İstikrar.

FINANCIAL STABILITY AND CASH WAQFS: SAMPLES OF RUMELIA CASH WAQFS

ABSTRACT

We meet waqf not only institutions provided the assistance and social solidarity between people but also an important elements of social and economic life in Islamic societies. The most important feature of waqf is to make this cooperation and solidarity institutional. The waqfs that had a very important place in social life in the Ottoman State have been instrumental that Ottoman State is a civilization of waqfs. Academic studies and analysis also shows that waqf system was third place in economic institutions after central treasury and tımar system in economic system (Özcan, 2008, p. 143). Therefore, it is important to examine the role of waqf in studies on Ottoman economic structure. One type of this waqfs, "cash waqfs" will be subject of this study. The establishment procedure of cash waqfs and Islamic background of cash waqfs will be examined from primary sources (waqfiyahs). Moreover, we will emphasized long-term analysis on the profit rates that were determined by cash waqfs. The comparison between the European interest rates and profit rates of Ottoman cash waqfs at same era will be made. The region of Rumelia is selected as subject because there are not enough works about cash waqfs in this region.

Keywords: Cash Waqfs, the Ottoman State, Rumelia, Waqfiyah, Islamic Economics, Financial Stability.

Vakıf medeniyeti olarak Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda toprak sistemi içerisinde gayrimenkul vakıflarının ekonomi içerisindeki payının %20 olduğu ve toplam kamu gelirleri içerisinde binalardan, para vakıflarından ve diğer vakıflardan elde edilen gelirler dışarda tutulduğunda oranın %12 olduğu düşünüldüğünde (Tabakoğlu 2012:308) vakıfların önemi net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ekonomi içerisinde 16. yüzyılda dahi önemli bir büyüklüğü ve gücü temsil eden vakıfların yaygınlaşması ve büyümesi de Osmanlı ülkesinin ekonomik olarak gelişmesine paralel şekilde gelişmiştir. Bu çalışmanın konusunu da uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde bankaların kâr amacı gütmeyen bir özellikle ikamesi olan para vakıflarının sağlamış olduğu finansman istikrar oluşturacaktır.

Para vakfı, sermayesinin tamamının veya bir kısmının nakit paradan oluştuğu vakıflardır. Gayrimenkul vakıflarındaki kira geliri nasıl vakfın gayesine göre kullanılıyorsa, para vakıflarında da vakfın sermayesi olan nakit para usulü dairesinde işletildikten sonra elde edilen gelir vakfın gayesi doğrultusunda harcanmaktadır. Para vakıflarında bulunan nakit paranın işletim yöntemi, günümüz İslami Finans kuruluşlarının uyguladıkları yöntemlerin temelini oluşturmaktadır. Vakfiyelerde yer alan istirbah, istiğlal gibi yöntemler, modern İslami Finans kuruluşları tarafından günümüz şartlarına uyarlanarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu vakıflar uzunca bir dönem Osmanlı girişimcileri, tüccarları, zanaatkârlarının finansman kaynağı olmuş ve uyguladıkları kâr oranlarıyla bir nevi finansal sistemde borçlanma maliyetinin belirleyicisi olmuşlardır. Osmanlı, finans sisteminin belkemiği ve günümüz İslami Finans uygulamalarının öncüsü olarak düşündüğümüzde para vakıflarının rolü ve önemi daha rahat kavranacaktır. Bu çalışmada Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden yaklaşık 360 para vakfının vakfiyeleri incelenecek ve bu vakıfların uyguladıkları kâr oranları, vakfedilen nakit miktarı doğrultusunda bu vakıfların finans sistemi üzerindeki rolü incelenecektir.

Para vakıflarının kuruluşu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti öncesinde herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Kurulan ilk para vakfı hakkında kesin bir tarih olmamakla beraber kayıtlarda rastlanan ilk para vakfının 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihuddin tarafından kurulduğu bilinmektedir. Yağcı Hacı Muslihuddin, Edirne'de kurduğu bu para vakfı için 10000 akçe vakfetmiştir (Mandaville 1979: 290). Fatih Sultan Mehmed'in kurdurmuş olduğu 24000 altın sermayeli vakıf da para vakıfları açısından bir hükümdarın kurdurduğu para vakfı olduğu için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu vakfın kuruluş amacı ise elde edilecek gelirler ile yeniçeri ocaklarına alınacak etlerin finansmanını sağlamak olarak belirlenmiştir (Uzunçarşılı 1988: 284). Bu tarihten sonra ve özellikle Kanuni dönemi

şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvasından sonra para vakıfları Osmanlı'da oldukça yaygınlaşmıştır. Osmanlı'nın Avrupa ve Anadolu'daki bölgelerinde yaygınlaştığı kadar nispeten halk tarafından kabul görmediği Arap vilayetlerinde dahi para vakıflarının az da olsa bulunduğu anlaşılmaktadır (Pamuk 2012:90).

Döneminin Avrupa'sından farklı olarak ekonomik açıdan “devlet destekli kapitalizm”in değil bir nevi ekonomik serbestinin ahlâki açıdan sağlandığı Osmanlı finans sisteminde para vakıfları kâr gayesiyle değil hayır faaliyetleri gayesiyle şekillenmiştir. Camiler, mescitler, medreseler, tekkeler, imaretler vb. kurumların çalışanlarının maaşları, buraların genel giderleri vakıflardan sağlanan gelirler ile karşılanmıştır. Günümüz modern devletlerinin sağladığı birçok hizmeti o dönemde vakıflar hayır gayesiyle yerine getirmiştir. Vakfiyelerde yer alan “İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından duâ eden hayırlı evlât. (Müslim Vasiyye: 14)” hadisi de vakıfların kuruluş gayesinin kâr elde etmek veyahut bu vakıfların geliriyle geçinmekten ziyade ahiret olduğu açıkça görülmektedir. İmam Nevevi de bu hadisten yola çıkarak “sadaka-i cariye” vakıftan başka bir şey değildir diyerek hadisin vakıfların meşruiyetine onay verdiğini söylemiştir (Akgündüz 1996:64).

Kimi vakıfların kurucuları öldükten sonra, vasiyet üzerine kurulmaları İslam dininin bu vakıfların kuruluşundaki etkisinin bir göstergesidir. Vasiyet üzerine kurulan vakıflarda da İslam miras hukuku kurallarına uyulmuş ve kişinin servetinin en fazla üçte biri vakfın kurulması için kullanılmıştır (Edirne ŞSD. 05155.00020:73:1). Tamamen İslam hukuku ve ölçüleri çerçevesinde kurulan para vakıflarında da İslam'ın ekonomi üzerindeki faiz hassasiyeti vb. hususlar konusundaki emir ve yasakları uygulanmıştır. Örneğin Gazanfer Bey bin Abdullah Vakfı'nda (VGMA: 2105-230-148) bu durum Kur'ân-ı Kerim'in fazilet ve şerefini ve kıyâmet gününde sâhibine şefâ'at edeceğini bilen vâkif mezbûr paranın ribâ ve fesaddan ârî mu'tad olan istiğlâl ve şer'î mu'âmele ile istiğlâl edilmesini ifadesiyle yer almıştır. Buna karşılık olarak para vakıflarını faizli finans kurumları olarak değerlendiren Pamuk (2004:231-233) bu durumu Osmanlı Devleti'nin uygulamalarda oldukça esnek olduğu ve bir nevi faizli kredilere izin verdiği şeklinde yorumlamaktadır.

Bu çalışmada özel olarak İslam emir ve yasakları çerçevesinde kurulan para vakıflarının uzun dönemli uyguladıkları kâr oranlarının, o dönemki Avrupa ülkelerinde tüccarların kullanmış olduğu faiz oranları ile karşılaştırması yapılarak para vakıflarının uzun yıllar sağlamış olduğu finansal istikrar araştırılacaktır.

Para Vakıfları Hakkında Müçtehitlerin Görüşleri

Para Vakıfları, Osmanlı'nın İslam medeniyetine kazandırdığı kurumlardır. Hanefi okuluna bağlı olan Osmanlı'nın para vakıflarının kuruluşuna nasıl cevaz verdiği ve meşruiyet kazandırdığı incelenenekte Hanefi okulunun önemli imamlarının görüşlerinin özellikle incelenmesi gerekir. Özellikle Ebu Hanife'nin genel olarak vakıf kuruluşunu “gayr-ı lazım” (Furat 2012:64) görmesine rağmen Hanefi fıkhı konusunda çok önemli ulemalar yetiştirmiş olan Osmanlı'da sadece gayr-i menkul vakıfların değil nukt vakıflarının dahi meşru görülmesi bu konuda özellikle incelenmelidir.

Para vakıfları ile ilgili müçtehit imamların görüşleri incelenenekte olursa, İmam Züfer, İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un vermiş olduğu fetvaları incelemek gerekir. Şimşek (1986), Osmanlı'daki para vakıfları üzerine yapılan tartışmaları anlattığı makalesinde Kemal Paşazâde'nin risalesinde bu müçtehit imamların görüşlerini detaylı olarak anlatıldığından bahsetmiştir. İmam Züfer'in paranın, gıda maddelerinin, ölçülen ve tartılan şeylerin vakfedilmesine cevaz verildiği bildirilmiştir. İmam Muhammed'in ise teâmül halinde olduğu takdirde menkulün vakfının caiz olduğu yönünde görüşü olduğunu, İmam Ebu Yusuf'un bazı menkul malların vakfedilmesinin uygun olduğunu söylediğini belirtmiştir. Aynı risalede İmam Züfer'in görüşlerinin kabul edildiği ise şu ifadeler ile yer almıştır.

“İmam Züfer'e göre ise, paranın, gıda maddelerinin, ölçülen ve tartılan şeylerin vakfı caizdir. Biz de para vakıfları konusunda, âcizane, İmam Züfer'in görüşünü kabul etmekteyiz. Çünkü buna insanların ihtiyacı vardır. İhtiyaç karşısında kıyas terkedilir. “Şu kadar ölçek buğday vakıftır.” denilince caiz olduğuna göre, paranın vakfedilmesi haydi haydi caizdir” (Şimşek 1986: 216).

Para vakıfları ile ilgili müçtehit imamların görüşlerine baktığımızda ise menkul mallara cevaz verilirken süreklilik (ebediyet) kuralının ön plana alındığını ve bir malın cins olarak devam edebilmesinin de vakfedilebilmek için yeterli koşul sayılabileceği hususunda görüş olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Hanefi fıkhında vakfedilen mallarda süreklilik şartı aranıp nakit yani menkul malların vakfedilmesi caiz görülme de Ebu Yusuf, Hz. Muhammed'in döneminde yapılmış savaş döneminde silah ve atların vakfedildiği uygulamasına dayanarak menkul mallarında vakfedilebileceğine fetva vermiştir (Okur 2005: 45). Yani bir nevi Ebu Yusuf ihtiyaç ve zaruret hallerinde menkullerin vakfedilmesinde bir mahsur görmemiştir. Peygamber'in uygulamasını esas alan Ebu Yusuf bir nevi teamül kriterini

esas alırken her ne kadar Kemal Paşazâde'nin risalesinde ve Ebussuud'un görüşlerinde İmam Muhammed'in ise menkul malların vakfedilmesine teamül şartı ile cevaz verdiği ifade edilse de Hanefî fikhının önemli bir uleması olan Serahsî'ye göre İmam Muhammed menkul malların vakfını teamül şartı aramaksızın caiz görmektedir (Okur: 2005: 45).

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı ulemasından para vakıflarına cevaz verenler ve bu vakıfların kuruluşunu meşru görenler özellikle Ebu Yusuf, İmam Muhammed Şeybani ve İmam Züfer'in görüşleri doğrultusunda bu konuda karar vermişlerdir. "İmameyn" denilen ve Hanefî mezhebi sistematikleştirilmesinde ve yayılmasında önemli rolleri olan Ebu Hanife'nin öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Şeybani'nin görüşlerinin bir diğer önemi ise bu iki imamın içtihatları ve Ebu Hanife'nin içtihatları çeliştiğinde bu konuda Hanefî mezhebinin görüşlerini İmameyn'in görüşleri temsiletmiştir.

Para Vakıfları Üzerine Osmanlı'da Tartışmalar ve Osmanlı Ulemasının Görüşleri

Para vakıflarının kuruluşu ve işleyişi ile beraber bu vakıfların meşruiyeti üzerine de çatışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar konusunda Osmanlı ulemasından ilk görüş bildiren İbn Kemal (1468/69-1533/34) konuyu özet bir şekilde ele almış ve nakillerle sonuca varmak istemiştir. Yazılan risalenin tarihi tam olarak tespit edilememiş olsa da diğer ulema arasındaki tartışmalar ve yazılan risaleler İbn Kemal'in ölümünden sonra gerçekleştiği için İbn Kemal'in bu konuda öncü olduğu söylenebilir. Yazmış olduğu risalede İbn Kemal, nakit para vakfedilmesi hususunda müçtehit imamlar arasında da tartışma olduğundan bahsetmiş, uygulama konusunda para vakıflarının yaygınlaştığını söylemiştir. İmamlar arasındaki tartışmaların dönemsel olduğunu anlatmış ve değişen şartları ön plana alırlarsa karşı çıkan imamların da İmam Züfer gibi nakit para vakfedilmesine izin verebileceklerini vurgulamıştır. İbn Kemal para vakıflarını savunurken gayrimenkullerin zarar görüp harap hale gelebileceğini fakat nakit para vakıflarında bu sorunun olmadığını ileri sürmektedir (Özcan 2000: 32). Daha sonra para vakıfları konusunda olumlu görüş bildiren ilim adamlarını etkilemesi açısından İbn Kemal'in risalesi önemlidir.

Bu konuda ulema arasındaki ilk ve göze çarpan çatışmalar ise Ebussuud (1490-1574) ve Çivizade (1467-1547) arasında gerçekleşmiştir. Şeyhülislam Ebussuud'un yazmış olduğu ve para vakıflarına cevaz verdiği Risâle fi

Vakfı'l-Menkul ve'n-Nukud risalesine Rumeli Kazaskeri olan Çivizade bir reddiye yazmış ve bu reddiyeyi dönemin padişahına arz ederek para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır. Ebussuud'un paranın da diğer gayrimenkul mallar gibi ebedî olarak değerlendirebileceği ve cinsinin devam etmesinin aslının devamı olarak kabul edebileceği fikrine, Çivizade uygulanan yöntemlerin ribâyâya yol açabileceği görüşleriyle karşı çıkmış ve bu vakıfların 16. yüzyılda padişah tarafından yasaklanması yasaklanmasına öncülük etmiştir. Fakat burada Çivizade'nin, Mevlana'yı dahi kâfirlikle itham edecek görüşlerinin bulunduğunu da vurgulamakta fayda vardır. Ayrıca Çivizade, ulemanın oy birliği ile verdiği kararlar konusunda da ret hükmü verdiği için görüşleri bir süre sonra şeyhülislamlıktan uzaklaştırılmasına vesile olmuştur (1988: 155)

Para vakıflarının kuruluşunu destekleyen bir diğer ulema ise Sofyalı Bâli Efendi (?-1572)'dir. Özcan (1999) yılında yapmış olduğu çalışmada Bâli Efendi'nin dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a, Rumeli Kazaskeri Çivizade'ye ve Çivizade'nin öğrencisi Şah Çelebi'ye yazmış olduğu para vakıfları yasağının toplumda yol açtığı sorunlara yönelik mektuplar o dönemin ekonomik yaşamını anlattığı için önemlidir. Bu mektuplardan padişaha yazdığında, para vakıflarının iki yüz yıl uygulandığını ve bu süreçte herhangi bir itirazın olmadığını belirtmiştir. Geçmiş zamanlarda ulemanın da bu hususu araştırdığını ve bu konuya müsaade ettiklerini, Çivizade'nin itirazlarının da yersiz olduğunu anlatmıştır. Bir diğer mektubunda ise Çivizade ve Ebussuud arasındaki tartışmaların halk arasında yol açtığı karışıklığın hayır sahiplerinin kafasını karıştırdığını, Rumeli fethedildiğinden beri meşru şekilde uygulanan para vakıflarına yasağın anlamsız olduğunu anlatarak bu kadar uzun süre Ümmet-i Muhammed âlimlerinin yanlış bir uygulamayı bu kadar uzun süre sürdürmeyeceklerini belirtmiştir. Çivizade'ye yazdığı mektuplarda ise genel olarak kimi zaman çok ağıra varan eleştirilerde bulunmakta ve yaptığı yanlıştan dönmesi söylenmektedir. Çivizade'nin öğrencisi Şah Çelebi'ye yazdığı mektupta ise para vakıflarının Rumeli'nde yaptığı hizmetler anlatılmış, mubah olan bir şeyin zaruret olmadıkça yasaklamanın doğru olmadığını belirtmiştir. Sofyalı Bâli Efendi'nin mektupları sayesinde para vakıfları tartışması genel anlamıyla anlaşılmakta ve bu tartışmanın taraflarının görüşleri anlaşılmaktadır. Para vakıflarının toplumdaki yerinin de ifade edildiği mektuplardan para vakıflarının hangi delillere ve görüşlere göre meşruiyet kazandığı da anlaşılabilmektedir. (Özcan 1999: 217).

Osmanlı Devleti'nde para vakıfları konusundaki tartışmalar konusunda bir diğer önemli isim de İmam Birgivi (1522-1573)'dir. İmam Birgivi'nin es-Seyfu's-sârim li ibtâli vakfı'n-nukûd adlı risalesi bir nevi Ebussuud'a

reddiye niteliğindedir. Bu risalede, para vakıflarının uygulamasına cevaz veren Ebussuud oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu risalenin haricinde yazmış olduğu diğer risalelerde de para vakıflarının kurulmasına karşı çıkan İmam Birgivi, bunu para vakıflarının fakihler nezdinde helal olmamasına bağlamıştır. Ayrıca İmam Züfer'e atfedilen görüşün zayıf olduğunu savunan İmam Birgivi, Ebû Hanife ve İmam Züfer'e göre vakfın helâl olmasının koşulunun vasiyete bağlı olması gerektiğini anlatmıştır (Şimşek 1986: 215). İmam Birgivi, para vakıfları konusunda oldukça net bir tavır almış ve para vakfı uygulamalarının faize (ribâ) yol açtığını savunmuştur. Ayrıca İmam Birgivi, para vakıflarının sakıncalarını sıralamıştır. Burada vurgu yapılması gereken sakıncalar vakfı sahih zannedenlerin, zekât vazifesini ifa etmiş sayılmayacakları ve mütevellilerin cehaletinden kaynaklanan ve meşru alım-satım işlerini bilmedikleri için harama bulaşabileceği hususlarıdır.

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde para vakıfları üzerinde ulemanın tartışmasını izlediğimizde görülen para vakıfları konusunda olumlu fikir beyan eden ulemanın üzerinde durduğu mevzu toplumsal ihtiyaçlar ve yıllardır süregelen uygulamalardır. Bu ulema para vakıflarındaki geliri de faiz olarak nitelemekten kaçınmış ve ribh terimini kullanmıştır. Para vakıflarının kuruluşuna karşı çıkan ulema ise özellikle faiz hususu üzerinde durmuş ve çekincelerini bu düzlemde ifade etmişlerdir. Yorum farkları da müçtehit imamların görüşlerinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmış ve para vakıflarına karşı çıkanların destekçileri nispeten daha az olmuştur. Devletin de para vakıflarının yasaklandığı dönem hariç bu vakıflar hakkında olumsuz bir duruşu olmamıştır. Toplumda önemli bir ihtiyacı karşıladığı için de hem devlet hem de halk tarafından bu vakıflar destek görmüştür.

Buna ek olarak özellikle Ebu Yusuf'un Hz. Muhammed'in uygulamasına dayanarak zaruret halinde menkullerin vakfedilmesinde mahsur görmemesine dayanarak, çağın ve dönemin şartlarına göre özellikle de Avrupa'da artan para miktarı sonrasında gelişen finansal sistemden dolayı Osmanlı'nın bu alanda geri kalmaması için bu vakıflara cevaz verilmesi çok tabidir. Özellikle de kuruluş gayesi elde edilen gelirin harcanması değil de hayır işlerinde kullanılması da bu iznin verilmesinin dayanaklarından biri olarak görülebilir. Hem finansman ihtiyacı olanların önemli bir ihtiyacını karşılayan bu vakıflar öbür yandan cami, mescit, medrese vb. kurumların personel giderlerinden bina tamir giderlerine kadar birçok ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır.

Para Vakıflarının Kuruluş Süreci

Para vakıfları kurulurken kuruluş prosedürü diğer gayrimenkul vakıflarda olduğu gibidir. Ancak, para vakıflarında sermaye vakfedilmiş bir gayrimenkul değil, hayırsever tarafından vakfedilmiş nakit paradır. Para vakıflarının kuruluşu hakkında bilgilere Vakfiyeler ve Şeriyye Sicillerinde ulaşabilmekteyiz. Para vakfı kurmak isteyen kişi öncelikle vakfın kuruluş senedini (vakfiyesini) hazırlamakta ve Kadı'nın ofisinde bunu kaydettirirdi. Bunun haricinde kişinin vasiyeti üzerine de para vakfı kurulabilmektedir. Vasiyet olarak kurulan para vakıflarında dikkat edilecek husus, vakfedilen paranın vefat eden şahsının malının üçte birini geçemeyecek olmasıdır. Bu da kişinin vasiyeti malının tamamını vakfetmek istese de buna engel olunduğunu göstermektedir. Ölümünden sonra mütevellinin teslim aldığı mal veya nakit para, vakfiye kurucusunun vasiyetinde belirterek oluşturduğu vakfiye çerçevesinde işletilmekte ve vakfın amaçları doğrultusunda kullanılmaktaydı.

Vasiyet yöntemi dışındaki diğer vakıf kurulma yöntemi ise kişinin direkt olarak kendisinin vakfını tescil ettirmesidir. Bu konuda vakfını tescil ettirecek kişi Ebussuud'un risalesine göre İmam Züfer'in fikirleri çerçevesinde bu tescil işlemini gerçekleştirebilmektedir. Fakat bu konuda müctehitlerin farklı görüşlerinden kaynaklanan sorunları önlemek için ve vakfın geçerliliğinin tam anlamıyla sağlanması için izlenen prosedür komplikedir (Özcan 2003: 51). Bu konuyu basit şekilde özetleyecek olursak, nakit parayı vakfeden kişi vakfın amacını, işleyişini, vakfettiği para miktarını, mütevelliyi vb. bilgileri yazdırmış olduğu vakfiyeyi tescil etmek için Kadı'nın huzuruna çıkar. Vakfiyede yazılan hususları tekrarlayan hayırseveri müteveli de onaylar. Daha sonra vakfın sahih olmadığı ve şartların batıl olduğu gerekçesiyle hayırsever, mütevelliden vakfettiği parayı geri ister, vakıf daha önce kurulmuş ise vakıftan oluşan ribhi ve mütevellinin almış olduğu tevliyet ücretini de isteyebilir. Müteveli ise vakfın İmam Züfer'in görüşlerine göre sahih olduğu ve almış olduğu tevliyet ücretini de vakfiyedeki şartlar kapsamında aldığını söyler. Kadı da İmam Züfer'in görüşüne göre vakfın geçerli olduğunu tasdik eder ve böylece vakıf tescil edilmiş olur.

Örnek bir vakfiyede; (1) Vakfı kuranın yaşadığı yer, (2) Vakfı kuranın ismi, (3) Mütevellini ismi, (4) Vakfettiği para, (5) Vakfedilen paranın işletim yöntemi, (6) Vakfın kuruluş amacı (paranın işletilmesinden gelen gelirin nerelere aktarılacağı), (7) Vefattan sonra vakıfta yetkili olacak kişi, (8) Müctehit imamların görüşleri, (9) Genel olarak vakfiyenin son kısımda Bakara Suresi'nin 181. Ayeti: Fe men beddelehu ba'de mâ semiahu fe innemâ ismuhu alellezîne yubeddilûnehu, innallâhe semîun alîm. / Her kim

bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir. (10) Tescil tarihi, (11) Şahitlerin isimleri yer alır.

Vakfiyeler dönemin yaşam koşullarını anlamak için oldukça önemli kaynaklardır. Zira vakıflarda tayin edilen ücretler ve paranın işletim oranı dönemin şartlarını anlama açısından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Para Vakıflarının İşletilmesi

Mütevelliler vakfedilen parayı çeşitli yöntemlerde işletmişlerdir. Vakfiyelerde geçen *istirbah*, *istiğlâl*, *irbah*, *idane* vb. terimler vakfedilen paranın işletilme yöntemleri hakkında bize bilgiler vermektedir. Paranın nasıl nemalandırılacağı yanında hangi oranlarla nemalandırılacağı da çoğu vakfiyede açık şekilde yazılmıştır. Nakit olarak vakfedilen paraların işletilme şekilleri aşağıdaki yöntemlerle olmaktadır (Çam 2014: 40).

- a. Karz (ödünç vermek –gayr-ı merbûh) (Koyunoğlu 2008: 269)
- b. Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı)
- c. Bidâa (Kurt 2010: 11)
- d. Murabaha – Muamele-i Şer‘iyye
- e. Bey‘i istiğlâl
- f. Akara tebdil
- g. Evkâf-ı Hümayûn Beytûlmal Kassamlığında nemalandırma
- h. Kısmet-i Askeriyye Mahkemesinde istirbah

Görüldüğü üzere vakfedilen nakit paranın işletilmesi için birçok metot mevcuttur. Bu metotlar vakfiyelerde çoğu zaman işletim oranlarıyla detaylı şekilde belirtilmiştir. Bu oran genel olarak %10 ile %15 arasında değişmekteydi. Son dönemlerde yani 20. yüzyılda bu oranın düşmüş olduğu da vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1909 yılında İskeçe’de kurulmuş olan Receb bin Halil Vakfı’nda (VGMA: 990-85-7) işletim oranı yıllık %9 oranında belirlenmiştir.

Bu yöntemler içerisinde murabaha ve bey‘i istiğlâl yöntemi para vakıfları tarafından en çok kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Murabaha dediğimiz ve genel olarak vakfiyelerde irbah, istirbah olarak geçen yöntemde borç kullanmak isteyen kişiye almak istediği mal alınıp peşin satılmaktadır. Vakfiyelerde istiğlâl olarak geçen yöntemde ise borç para alacak kişi ipotek karşılığı borçlanabilmektedir. Vakfiye belgelerinde görülen rehn-i kavî kavramı da bu yöntemin sıklıkla kullanıldığını

doğrulamaktadır. Akara tebdil yönteminde ise vakfedilen para vakıf için mülk satın alınarak değerlendirilmektedir.

Görüleceği üzere para vakıflarında kullanılan yöntemlerde nakit kullandırılırken reel bir ürüne yahut gayrimenkul bir varlığa dayandırılmak istenmiştir. Bu durum hem vakfın devamlılığının sağlanması konusunda bir tedbir hem de oynaklığı ve istikrarsızlığı azaltıcı bir faktör olduğu düşünülebilir. Bu hususta kullanılan yöntemlerin İslam’a uygun olmasının da etkisi büyüktür. Para üzerinden para kazanmanın değil de murabaha ve mudarebe gibi gerçek bir emek-sermaye ortaklığına yahut bir mal ticaretine dayanan yöntemler dengeli bir finansman piyasasının oluşmasını sağlamıştır. İşlem maliyetlerini düşürmek için bey‘i istiğlal yöntemi yaygınlaşmışsa da bu yöntemde işlemler yapılırken nakit kullanıcının varlıkları üzerinden bu yöntem uygulandığı ve genellikle gayrimenkul olan bu varlık ipotek altına alındığı için vakfın dağıtmış olduğu nakit parayı toplaması konusunda bu borç ödeme hususunda teşvik edici olmuştur.

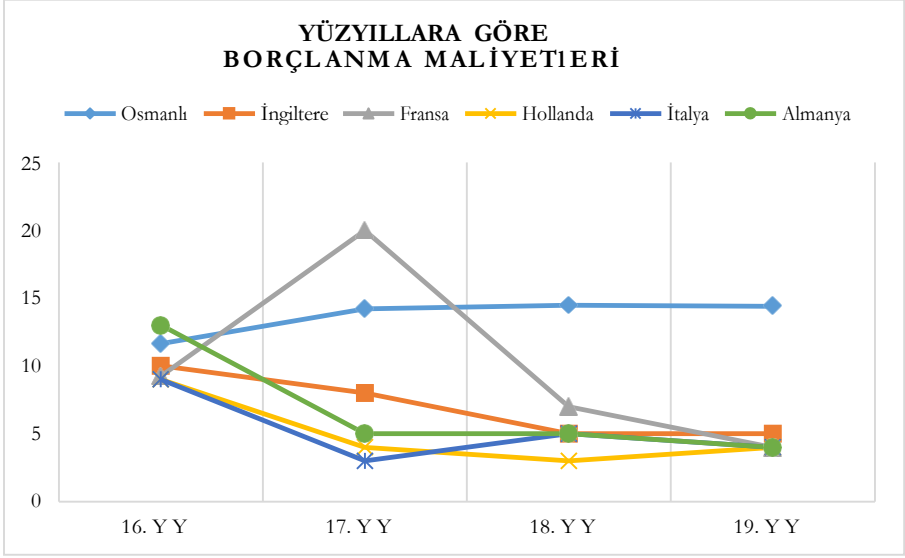
Finansal İstikrar Unsuru Olarak Para Vakıfları ve Avrupa Finans Kurumları ile Karşılaştırma

Para vakıflarının en önemli işlevlerinden birisi nakit ihtiyacı olan tüccar, esnaf ve zanaatkârların bu ihtiyaçlarını gidermektir. Ekonominin yaşayabileceği nakit kıtlığını Osmanlı’da para vakıfları servet transferini sağlayarak yerine getirmiştir. Servet sahibi zenginlerin yanında çok ufak çapta olan birikimlerin dahi değerlendirildiği para vakıflarında uygulanan kâr oranları ile girişimciler piyasada ortaya çıkabilecek tefecilerden korunmuştur. Örneğin Hasan Ağa bin Salih Ağa ve arkadaşlarının Mora Adası’nda 1891 yılında kurmuş olduğu vakıfta (VGMA: 987-125-41) 35 kişi 20 kuruştan 500 kuruşa kadar çeşitli miktarlarda toplamda 4040 kuruş vakfetmişlerdir. Anlaşılabacağı üzere toplumda en ufak birikime sahip kişinin dahi “hayır işleme ve sadaka-i cariyeye” önceliği ile kurulmuş vakıflar toplumun temel eğitim ve dini ihtiyaçlarını karşılamasının yanında ihtiyaç sahiplerine uygun kâr oranları ile nakit sağlamıştır.

Bu çalışmada Rumeli’nin çeşitli bölgelerinden 1553-1914 yılları arasında toplamda 360 para vakfı incelenmiştir. Bu vakıfların uygulamış olduğu kâr oranları uzun dönemler birbirine oldukça yakın değerlerde kalmış hatta hiç değişmemiştir. Bunda devlet tarafından yapılan düzenlemelerin de önemli etkisi vardır. Borçlanma maliyetinin uzun dönemde stabil kalması finansal istikrarın sağlanmasında da önemli bir unsur olmuştur. Vakıflarda özel olarak

belirtilen ve sadece tüccarların ve zanaatkârların vakıftan nakit kullanması ve devlet memurlarına vakıftan nakit kullandırmama şartı, para vakıflarının ekonomide ticaret ve üretime sağladığı katkının bir göstergesidir.

Grafik 1. Osmanlı ile Avrupa Ülkelerinin Borçlanma Maliyetinin Karşılaştırılması

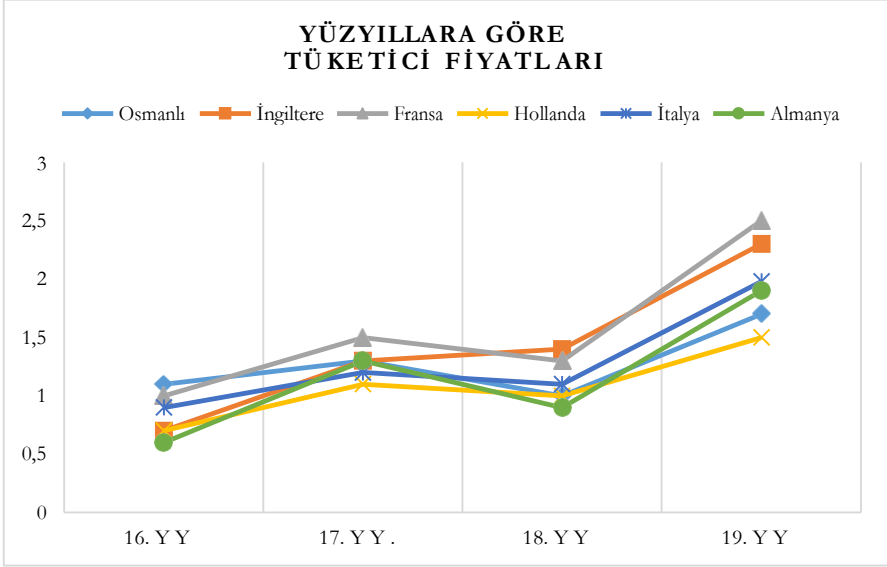
Grafikten de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devlet’inde borçlanma maliyetleri uzun yıllar değişmemiş ve finansal açıdan, tüccarların, esnafın, girişimcilerin öngörülebilir ortamda yatırımlarını yapması sağlanmıştır. Bu oranın uzun yıllar bu şekilde kalmasında devletin düzenlemeleri ve Osmanlı ulehasının fahiş oranlarda borçlanma yapılmasına izin vermemesinin önemi büyüktür. Buna ek olarak devlet de resmî borçlanma haddinin üzerinde bir oranla borç kullandıran tefecilere ceza verme eğilimindedir (Tabakoğlu 2012:422). Öte yandan borçlanmanın mal karşılığında yapılması da bu istikrarın sağlanmasının temel nedenlerinden birisi olarak görülebilir.

Avrupa’da yaşanan altın ve nakit bolluğu sayesinde borçlanma maliyetlerinin aniden düşmesi ve ekonomideki kazançların reelden ziyade “para üzerinden para kazanmaya” dayanmaya başlaması yaşanan oynaklığın başlıca sebeplerindendir. Merkantilist anlayışla başlayan ve Sanayi Devrimi ile perçinleşen ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile oluşan sermaye birikimi, nakit paranın işlenmesi konusunda Avrupa’da faizli finans kurumlarının yani bankaların gelişmesinin en önemli sebeplerindendir. İktisadi anlayış

açısından Osmanlı'nın taşıdığı hassasiyetlere sahip olmayan ve "insan"ı değilde "mal ve para"yı gelişmişlik düzeyi doğrultusunda ön plana almış Avrupa'da görülen hızlı kapitalistleşme bunun göstergesidir.

Finansal istikrarın göstergelerinden birisi olan enflasyonu yani tüketici fiyatları endeksinin incelenmesi gerekir. Allen (2001: 424-425) ve Pamuk (2007: 117) çalışmalarında 16 ve 19. yüzyıllar arasında Strasbourg'da 1700 ile 1749 yılları arasındaki ortalama tüketici fiyatları endeksinin 1,0 olarak çeşitli şehirler için Tüketici Fiyatları Endeksi oluşturmuştur. Bu çalışmada bizler de daha öncesinde borçlanma maliyetini kıyaslamış olduğumuz ülkeler için Osmanlı (İstanbul), İngiltere (Londra), Hollanda (Amsterdam), Fransa (Paris), İtalya ve Almanya (Leipzig) bir kıyaslama yapacak olursak ülkelerin belirli dönemlerde yaşanan değişimlere aynı tepkileri verdiğini söyleyebiliriz. Fakat Osmanlı yine istikrar açısından diğerlerine oranla daha stabil bir görüntü çizmektedir. Fiyat devriminden hemen önce yani 16. yüzyılda Osmanlı'da fiyatların Avrupa ülkelerine kıyasla daha yüksek olduğunu söylenebilir (2001: 118). Fakat sonrasında borçlanma maliyetlerinde olduğu gibi tüketici fiyatları endeksinde de Osmanlı Devleti'nde büyük bir oynaklık yaşanmamıştır. O halde fiyatlar konusunda ülkelerin genel seyri aynı olsa da ülkedeki finansal sektörün stabil olması ekonominin geneline de etki etmiş ve fiyatlardaki oynaklıktan Osmanlı Devleti daha az etkilenmiştir. Tabi burada İslam medeniyetinin bir mirası olan hisbe teşkilatının, ahilik temelli esnaf teşkilatının ve narh sisteminin etkisini de unutmamak gerekir. Fiyatlardaki oynaklığın düşük olması reel borçlanma maliyeti oranının da çok dalgalanmasını önlemiştir.

Grafik 2. Osmanlı ve Avrupa'nın Tüketici Fiyatları Açısından Karşılaştırılması

Toplumun dini, sosyal ve kültürel olarak ekonomiye yapmış olduğu etkinin fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkisi kadar aynı dönemde Avrupa'da finans sağlayıcı kurumlar ile para vakıflarını karşılaştırdığımızda ilgili kurumların oluşumunda dinin ve kültürel yaşamın ne kadar önemli olduğunu görebiliriz. Osmanlı'daki para vakıfları tamamen dini emir yasaklar tarafından şekillenmiş ve faiz yasağından özellikle uzak durulmaya çalışılmıştır. Avrupa'daki finans kurumlarında ise böyle bir yasak olmadığı için kredi mekanizması hızla gelişmiş ve "para üzerinden para kazanan" kurumlar olarak adlandırabileceğimiz bankalar ve finans sektörü Avrupa'daki sermaye birikiminin öncüsü olmuştur. Osmanlı'da bu hususun ötesinde sermaye birikiminin kişilerin elinde toplanmaması amaçlandığı için şahısların değil büyük vakıfların gayrimenkul ve nakit konusunda oldukça gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise bu vakıfların hayır hizmetlerini gerçekleştirmek amacıyla kurulduğudur. Yani vakıflar bir büyüme gayesi gütmemiş ve kuruluş gayeleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürerek buna ek olarak gerek istihdam sağlama gerekse de piyasada nakit ihtiyacı olanları fonlama hususlarında önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir.

Tablodan da görüleceği üzere Osmanlı para vakıfları ile Avrupa finans kurumları açısından hem amaç hem de yapısal açıdan ciddi farklılıklar vardır. Özellikle finans kurumlarının kâr gayesiyle kurulmuş olmaları,

Avrupa’da finansal sektör açısından ciddi oynaklıklara sebep olmuştur. Para vakıflarında ise temel gaye finansmandan ziyade hayır hizmetlerine odaklanıldığı için bu kuruluşlar piyasadaki borçlanma maliyeti oranlarının belirlenmesinde temel belirleyici olmuştur. Bu husus Osmanlı’da tefecilerin oluşmasını önlemiştir.

Küçük birikim sahiplerinin dahi tek başına yahut arkadaşları ile kurabileceği para vakıfları İslam’ında özde karşı olduğu mal-mülk-para biriktirme-yığıma gibi hoş karşılanmayan davranışların bir çözümü ve bu birikimlerin değerlendirilme yöntemi olarak da düşünülebilir. Bu anlamda para vakıflarının kredi işlemlerini “hayır” temelli olarak kurumsallaştırdığını söyleyebiliriz.

Ayrıca kâr odaklı olmayan ve tamamen hayır faaliyetleri için kurulmuş para vakıflarının İslam’ın tavsiye etmiş olduğu infak kavramıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz. Bu durumun bir diğer getirisi de harcama yani tüketim yönlü değil yatırım yani üretim yönlü bir ekonomik yapıyı tahsis etmeye çalışmasıdır. Özetle Tabakoğlu’nun belirttiği gibi bu sistemde çağdaş kapitalist sistemin “insan, ekonomi içindir.” tezine karşılık “ekonominin görevi insan refahını artırmaktır.” anlayışı hâkimdir (2012:192).

Tablo 1. Osmanlı Para Vakıfları ve Avrupa'daki Finans Kurumlarının Karşılaştırılması

	Avrupa Finans Kurumları	Osmanlı Para Vakıfları
Yükümlülükler	Toplanan dış fonlar, tasarruf sahiplerinden toplanan mevduatlar, bazı durumlarda hayırseverlerin verdiği nakitler	Genellikle hayır hizmetleri için hayırseverler tarafından vakfedilen nakit paralar
Varlıklar	Faize dayanan yöntemler ve varlıklar	İslami Finans Yöntemleri (faizsiz)
Finansman	Gerçek ihtiyaç sahiplerinin (fakirlerin) dışarda bırakıldığı mevcut zenginlerin finansmanı	İhtiyaç sahibi herkesin sisteme dahil edildiği bir nevi mikrofinansman sistemi
Fon transferi	Kredi kullananlara nakit olarak sağlanır	İstiğlal yönteminde mevcut bir mal üzerinden nakdi olarak, istirbah yönteminde ise mal transferi olarak sağlanır
Borç sorumluluğu	Sadece kullanana aittir	Kullanana ve İslami açıdan mirasçılara aittir
Çalışanlar için motivasyonu	Sadece maddi yönden motivasyon vardır	Hem maddi hem manevi (dini) açıdan motivasyon vardır
Temerrüt durumunda yapılanlar	Ödeme yönünde yönetim tarafından yapılan baskı ve tehdit	İslam ahlâkı ve kefil veya ipotek ile sağlanan güvence
Sosyal gelişim programı	Dine dayalı olmayan davranış, etik ve sosyal gelişim	İslami (dini) gelişim
Amaç	Genellikle kâr odaklı	Genellikle hayır odaklı
Borçlanma Maliyeti	Piyasaya bağlı	Kural koyucu tarafından belirlenmiş ve din adamlarınca uygun görülen oranda
Sermaye sahibi	Çoğunlukla büyük sermaye sahibi kişi yahut kurumlarca kurulan banka veya finans kurumları	En ufak birikim sahibinin dahi para vakfı kurabileceği bir sistem

İşleyişinin Anlaşılması Açısından Örnek Para Vakıfları

Vakfiyeler çerçevesinde kurulmuş para vakfı örneklerini kapsamını belirttiğimiz özellikler ile inceleyelim. Ahmed Bey bin Abdullah Bey Vakfı (VGMA: 988-5-6) Siroz Sancağı'nda Temurhisârında kurulmuş bir para vakfıdır. Vakıf kurucusu Emin oğlu merhum Abdullah Bey oğlu Seyyid Ahmed Bey müteveli olarak Yunus oğlu Mehmed Bey'i müteveli tayin etmiştir. Vakfettiği 200000 kuruş nakit paranın yanında aynı zamanda bir adet de konak vakfeden Ahmed Bey paranın müteveli eli tarafından %15 hesabı ile ve istirbah yöntemiyle işletilmesini istemiştir. Bu durum vakfiyede meblağ-ı merkûm iki yüz bin gurus ale't-te'âkub ve't-tevâlî onu on bir buçuk hesâbı üzere yed-i mütevellî ile istirbâh olunup ifadeleriyle yer almıştır. Görüldüğü üzere istirbah terimi bu vakfiyede yer alan bir yöntemdir. İşletilen paradan gelen 30000 kuruşu ise çeşitli hayır işlerinde kullanılmak üzere dağıtmıştır. Fakat bu vakfiyede önemli bir husus bu hayır için dağıtılan paranın kendisinin ve hanımının ölümünden sonra gerçekleşecek olmasıdır. Yani aslında Ahmed Bey bu paranın gelirini ölene kadarkendisi alacaktır. Bu durum vakfiyede senevî hâsıl olan otuz bin gurus ribh ve nemâya kezâlik hayâtta oldukça ben mutasarrıf olam şartıyla özel olarak vurgulanmıştır. Ölümünden sonra ise paranın üçte birini yani 10000 kuruşunu Hacı İboş Ağa'ya ölümünden sonra ise onun evlatlarına, üçte ikisini yani 20000 kuruşunu ise eşi İbrahim kızı Fatıma'ya bırakmıştır. Onların da vefatından sonra ise bu 20000 kuruşu çeşitli hayır işlerinde kullanılmak üzere dağıtmıştır. Aynı şekilde vakfettiği konağı da ölümünden sonra eşine onun da ölümünden sonra hayır işlerinde kullanılmak üzere vasiyet etmiştir. Vakfiyede müçtehit imamların görüşlerine de yer verilmiştir. İmam Hanife, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerinden bahsettikten sonra İmam Züfer'e göre bu vakfın sahih olduğu vakfiyede yer alan hususlardandır. Vakfiyenin sonunda Bakara suresinin 181. Ayeti ve ardından tescil tarihi olan 15 Rebiülahir 1268 (7 Şubat 1852) yazmaktadır. Bu tescile şahitlik edenlerin isimleri de vakfiyenin en son kısmında yer almıştır.

Muharrem Efendi bin Mehmed Ağa Vakfı (VGMA: 991-18-19) Filibe muhacirlerinden Mustafa Ağa oğlu Mehmed Ağa oğlu Muharrem Efendi tarafından Drama'nın Çeç Nahiyesi'nde Hamidiyye-Sânî Köyü'nde kurulmuştur. Muharrem Efendi tarafından Mehmed oğlu Mustafa oğlu Mehmed müteveli tayin edilmiştir. Muharrem Efendi 300 gümüş mecidiye vakfetmiştir. Vakfiyede de sim mecidiye yirmi gurus hesabıyla altı bin gurus vakfedildiği yazmaktadır. Bu vakfiyede vakfedilen paranın hangi oranla işletileceği yazmasa da işletme yöntemi ve şartları meblağ-ı mezkûr altı bin gurusu rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhud ikisinden biriyle bâ-yed-i

mütevellî beher sene ale't-te'âkub ve't-tevâlî alâ-vechi'l-helâl istirbâh olunub şeklinde yazılmıştır. Görüldüğü üzere paranın verilmesi için vakfa başvuran şahıstan kuvvetli bir ipotek veya sağlam bir kefil istenmiştir. Vakıf paranın senelik işletilmesinden gelen gelirin 120 kuruşu köydeki caminin giderleri için, 500 kuruşu ise camide imam ve hatip olanlar için ayrılmıştır. 100 kuruş ise diğer giderler için mütevellinin kullanımına bırakılmıştır. Bu dağıtımdan anlaşılacağı üzere işletim oranı yüzde 12 olarak öngörülmüştür. Aynı şekilde bu vakfiyede de müçtehit imamların görüşlerine atıf yapılmış ve vakfın sahihliği vurgulanmıştır. Vakfın sonunda kayıt tarihi olan 17 Zilhicce 1323 (12 Şubat 1906) ve en sonda kayda şahitlik edenlerin listesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere bu vakıfta parayı vakfeden gelen gelir için kendisini mutasarrıf kılmamış ve tüm geliri hayır işlerinde kullanılmak üzere vakfetmiştir.

Son örnekte ise Hüseyin Çelebi ibn Hasan el-Hisâri Vakfı (VGMA: 570-40-17) incelenecekti. Bu vakıf Selanik'te Kal'a-i Atika Mahallesi'nde Hasan el Hisâri oğlu Hüseyin Çelebi tarafından kurulmuştur. Hüseyin Çelebi bu vakıf için çiftlik, dükkân, ev, bahçe gibi çeşitli gayrimenkullerle içlerinde bulunan hayvanları ve müstemilatı bunun yanında da 500000 akçeyi vakfetmiştir. Bu vakfiye tarihi açısından önemlidir. Vakfiyenin tescil yılı 1554'tür. Vakfedilen nakit paranın yanında mallara bakınca da ilginç bir durum ile karşılaşmaktayız. Hüseyin Çelebi çiftliğini, tarlasını vakfederken hizmetçileri ve cariyesini de vakfedilenler arasında saymıştır. Bu durumu vakfiyede geçen ve hüddâmımdan Kamber ibn Abdullah ve Memi ibn Abdullah ve Süleyman ibn Abdullah nâm kullarımı ve Fatma binti Abdullah ez-Zenkiye câriyemi ifadelerinden anlamaktayız. Vakfiyede vakfedilen paranın işletilmesinin muamele-i şer'îyye ile yapılması istenmiştir. Oran olarak %12 belirlenmiştir. Bu hesaplama yine vakfiyede geçen meblağ-ı mezbûrun on akçesi ve on bir akçesi iki pul hesâbı üzere ve muamele-i şer'îyye olunub ifadesinden çıkarılmıştır. Vakfiyede nakit paranın kuvvetli bir ipotek ve sağlam bir kefil ile kullandırılmasının yanında kimlere kullandırılmayacağı da ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiştir. Vakfiyede özel olarak bu husus iki pulumu rukiye için hıfz olan ve rehîn-i kavî ve kefil-i melî ile virile ev bi-ehadihimâ hasbe mâ yektezihi'l-hâl ve dahi ehl-i sefere ve mîrî maslahatında olanlara ve bekçiye ve sipahiye ve sâdâta virilmeye şeklinde belirtilmiştir. Vakfın gelirleri ise çeşitli hayırlı hayır işlerinde kullanılmak üzere dağıtılmıştır. Bu hizmetlerin içinde cami, zaviye ve kervansaray giderleri sayılabilir. Yine bu vakfiyede de müçtehit imamların görüşleri zikredilmiş ve İmam Züfer'e göre vakfın sahih olduğu vurgulanmıştır. Vakfın sonra Bakara suresinin 181. ayeti, vakfın tescil tarihi ve tescile şahitlik edenlerin isimleri yazmaktadır. Bu vakfiye de vakfedilen mallar değerlendirildiğinde önemlidir. Bunun yanında vakfedilen nakit

paranın kimlere kullandırılmayacağını ayrıntılı şekilde tarif edilmesi de vakfın devam şartının önemsendiğinin bir göstergesidir.

Örneklerde görüldüğü üzere kurulan para vakıfları tamamen önceden belirlenmiş, şartları, işleyişi ve amaçları ile kurumsallaşmış yapılardır. Vakfiyede belirtilen amaç dışında bir hedef, yahut belirlenen oranlardan farklı (düşük/yüksek) bir oran belirlenmemektedir. Oranların bu şekilde önceden belirlenmesi finansal istikrar açısından önemlidir. Zira vakıf kurulduktan sonra eğer zeyl yapılarak şartname kurucu tarafından değiştirilip, geliştirilmediyse bu oran vakıf ayakta kaldıkça uygulanacak oran olarak kalmaktadır. Dolayısıyla piyasadaki ani değişiklikler bu oranlar çerçevesinde şekillenmek zorunda kalmaktadır. Şartlarda kullanılacak paranın işletim yöntemi de özellikle belirtilerek İslam'ın faiz yasası konusundaki tutumuna da uyulmuştur. Vakfın gelirinin para üzerinden değil de mal bazlı sağlanması da vakıfların devamı konusunda üzerinde durulması gereken bir husustur. Vakfiyelerde görülen ve nakit kullanılacak kişiden istenen güvenilir bir kefil ve güçlü bir ipotek talebinin de vakfın devamını sağlama gayesi güttüğü düşünülebilir.

Resim 1. Örnek Vakfiye – Ahmed Bey bin Abdullah Bey Vakfı

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının özel sektörün finansmanında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Müslüman girişimcilerin dünya görüşü ve inançlarıyla bu finansman ihtiyacında bir çözüm olarak kullanılan para vakıfları 1400'lerden 20. yüzyılın başlarına kadar yaygın bir şekilde bu ihtiyaca cevap veren kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik yaşama direkt etkisi olan bu vakıflar dönemin tüccarlarının ve esnafının finansman ihtiyacını nakde ihtiyacı olanları piyasadaki tefecilerin yüksek faizlerinden koruyarak yapmıştır. Para vakıflarında uygulanan işletim oranlarının önceden vakfiyelerle belirlenmesi ve vakıfların bağlayıcılık hükmü sayesinde belirlenen oranlar piyasa için dengeleyici ve belirleyici unsur olmuştur. Osmanlı'da uzun yıllar banka kurulmadığı için bu vakıflar bankaların ihtiyaç sahiplerine fon sağlama görevini görmüş, temel gaye kâr elde etmek olmadığı için de elde edilen gelirler Osmanlı'da dini, kültürel ve eğitim alanındaki kurumların harcamalarına ve burada çalışan imam, müezzin, müderris vb. kişilerin istihdamında da rol oynamıştır.

Yani para vakıflarının günümüzde devletin finanse ettiği çoğu kamu hizmetini sağladıkları görülmektedir. Camilerden, medreselere, kervansaraylara kadar dini hizmetlerden eğitime, ticarete birçok faaliyeti elde ettiği gelirlerle finanse eden para vakıflarının vakıf sistemi içerisindeki önemi büyüktür. Hem işlettiği para ile insanların nakit ihtiyacını şer'î yöntemlerle karşılamaya çalışmış hem de elde edilen geliri hayır işlerine aktararak önemli bir fonksiyonu üstlenmiştir. Uygulanan yöntemlerin İslam'ın emrettiği emir ve yasaklar çerçevesinde gelişmesi de günümüz İslam finansı uygulamalarının temelini oluşturmuştur. Kurulan vakıfların sermaye, işletim oranı, gayesi vb. önceden belirlendiği ve uygulanan yöntemler bir mal veyahut gayrimenkul üzerinden yapıldığı için de hem vakfın devamlılığı sağlanmış hem de Avrupa'daki örneklerine nazaran bu vakıflar uzun yıllar finansal istikrarın bir unsuru olmuşlardır. Örneklerde incelemiş olduğumuz 3 adet vakfiyede de göreceğimiz üzere kurulan vakıflara müçtehit imamlar tarafından geçerlilik kazandırma çabası açıkça görülmektedir. Bunun yanında vakfın gayesi de açık şekilde yazılmış ve elde edilen gelirin aktarılacağı hizmetler belirtilmiştir. Vakfedilen paranın işletim oranı ve işletme şekli de vakfiyelerde özellikle belirtilmiştir. Kimi vakfiyelerde paranın kullanılmayacağı kişiler de özellikle belirtilmiş ve kullandırma şartı ipotek ve kefile bağlanarak vakfın devamlılığı esas alınmıştır.

Sonuç olarak para vakıfları uzun yıllar Osmanlı toplumunda önemli bir işlev sahibi olmuş toplumun hem finansman ihtiyacını karşılamada yanında

vakfedilme amacı çerçevesinde birçok hayır hizmetini ifa etmişlerdir. Paranın işletilme yöntemi ve vakfın kurulması yönündeki müçtehitlerin ve ulemanın fikirleri de günümüzde şekillenen İslami finans yöntemlerinin şekillenmesinde öncü olmuştur. Avrupa'daki aynı dönemde tüccarlara ve girişimcilere uygulanan faiz oranları ile Osmanlı para vakıflarının işletim oranlarını karşılaştırdığımızda da her ne kadar özellikle 17. yüzyıldan sonra borçlanma maliyeti açısından Avrupa ülkeleri Osmanlı'dan daha avantajlı gibi görünmekteyseler de oranlardaki oynaklık ciddi bir istikrarsızlığa işaret etmektedir. Bu sebeple bankaların iyice yaygınlaştığı ve merkantilizmin devamı niteliğinde sermaye birikiminin öncelikli amaç haline geldiği Avrupa'nın erken dönem kapitalizmi diyeceğimiz ekonomik sistemi karşısında “para vakıfları” en büyük rakip ve alternatiftir. O halde para vakıflarının mevcut İslami finans kurumlarının yani katılım bankalarının ikamesi olarak değil de tamamlayıcısı olarak görülerek sisteme dahil edilmeleri konvansiyonel bankacılık karşısında katılım bankalarına ciddi bir güç katacaktır.

KAYNAKÇA

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Defter No:570, Sayfa No:40 Sıra No:17 – Hüseyin Çelebi ibn Hasan e-Hisâri Vakfı

Defter No:991, Sayfa No:18, Sıra No:19 – Muharrem Efendi bin Mehmed Ağa Vakfı

Defter No:990, Sayfa No:85, Sıra No:7 – Receb bin Halil Vakfı

Defter No:988, Sayfa No:5, Sıra No:6 – Ahmed Bey bin Abdullah Bey Vakfı

Defter No: 2105, Sayfa No:230, Sıra No: 148 – Gazanfer Bey bin Abdullah Vakfı
Edirne Şeriyye Sicil Defteri: 05155.00020:73:1 – Mehmed Efendi bin Abdurrahman Vakfı

Kitap, Makale ve Kitapta Bölümler

Akgündüz, A. (1996). İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Allen, R. C. (2001). The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War. *Explorations in Economic History*, 38(4), 411-447.

Çam, M. (2014). Vakıf Müessesesi ve Para Vakıfları. *Lira – Bülten*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara. 35-41

Furat, A. H. (2012). İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı/Binding of Waqf Treatment in Islamic Law. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 61-84.

- Homer, S. & Sylla, R. E. (1996). *A History of Interest Rates*. New Jersey. Rutgers University Press.
- Koyunoğlu, H. H. (2008). Para Vakıfları Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 8(1): 253-304
- Kunt, İ. M., Yurdaydın, H. G., Ödekan, A., & Akşin, S. (1988). *Osmanlı Devleti, 1300-1600*. Cem Yayınevi.
- Kurt, İ. (2010). Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri. *Prof. Dr. Sacit Adalı'ya 65. Yaş Armağanı içinde*, İstanbul, Filiz Kitabevi. 179-214
- Mandaville, J. E. (1979). Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. *International Journal of Middle East Studies*. 10(3): 289-308
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 33-58.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. (3): 125-155
- _____, (2000). İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. Sayı. (4): 31-41
- _____, (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları
- _____, (2008). Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları. *İslâm Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası, Çerçeve Dergisi*. MÜSİAD. 324-328
- Pamuk, Ş. (2004). Institutional change and the longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800. *Journal of Interdisciplinary History*, 35(2), 225-247.
- _____, (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- _____, (2013). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 27(1): 207-220
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları 1*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları